

"ואת בתינו הציל"

בתחילת ספר שמות קוראים אנו על התקדמות והתקרבות גאולת עם ישראל מארץ מצרים; מכה אחר מכה מקרבת את כניעת פרעה והכרתו בה' אלוקי כל הארץ. והנה ברגע האחרון, לפני המכה האחרונה והמכריעה, נכנסת לפתע קבוצת ז'ז'ז'ז'ז' - הם המצוות הראשונות לעם ישראל.

"דברו אל כל עדת ישראל לאמור בעשור לחדש הזה

ויקחו להם איש שה לבית אבות שה לבית...

והיה לכם למשמרת עד ארבע עשר יום לחדש הזה ושחטו אותו...

ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף על הבתים

אשר יאכלו אותו בהם ואכלו את הבשר בלילה הזה

צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו" (שמות יב: ג-ח)

לכאורה הרי זה תמוה מאד: בלילה האחרון לפני הגאולה, לפני היציאה מהארץ אשר ישבו בה כמאתים שנה, אין ניתן לעם לעסוק בהכנות הדרושות ליציאה, לאריות כל חפציהם, ולהכנת כל הדברים הנחוצים למהלך הארוך במדבר. במקום שייצאו מוכנים ומאורגנים כראוי, אחרי לילה של הכנות נדרש העם להקריש את הלילה לסעודה חגיגית, וכתוצאה מכך יוצאים בחפז רב ממצרים, עד אשר אפילו הצק לא הספיק להחמיץ. וכן מעידה התורה בעצמה: "וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים נעליכם ברגליכם, ומקלכם בידכם. ואכלתם אותו בחיפזון פסח הוא לה." (שם י"א) מהי אפוא החשיבות היתירה המחייבת בלילה זה עריכת סעודה זו?

בהמשך אנו מוצאים דינים הקשורים לאכילת הפסח:

"כל בן ניכר לא יאכל בו, כל עבד וכו', תושב ושכיר לא יאכל בו,

בבית אחד יאכל, לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה (יב: מג-מו)

נדמה לי שעיון בטעמיהם של דינים אלה יוכל לישוב את תמיהתנו, ולשפוך

אור חדש על משמעות קרבן פסח-מצרים בפרט, ופסח דורות בכלל.

הנקודה המרכזית טמונה בשני המובנים של המילה "בית" בעברית, הואיל

והמעין ימצא שמילה זו בולטת ביותר, חוזרת ונשנית לאורך כל הפרשה (גם מעבר

למצויין לעיל) והיא לנו מילה מנחה להבנת העניין.

שני המובנים של "בית" הם:

א. המשמעות החיצונית, כלומר הבנין, ארבעת הכתלים והגג - HOUSE באנגלית.

ב. המשמעות הפנימית. HOME באנגלית. הוא המקום לשם תמיד אפשר לחזור

מהחוץ העוין, הוא חיק המשפחה. וכמאמרם ז"ל: "ביתו זו אשתו" (ריש

יומא) כאשר האשה מהווה עמוד מרכזי במשפחה היהודית, ומייצגת את הצד הפנימי

של הבית.

אמנם אין אנו נוטשים את המובן הראשון והפשוט של המילה, שהרי "אין מקרא

יוצא מדי פשוט", והפעם מובן זה הינו בעל חשיבות להשלכות ההלכתיות של

הפסוקים. ומ"מ לצורך הבנת משמעותה הערכית והחינוכית של מצות קרבן פסח,

עלינו הפעם לשמוע את המובן היותר פנימי מהדהד באוזנינו.

על כן זוהי התשובה לתמיהתנו: דווקא בלילה זה - לילה שלפני הגאולה

ממצרים, ההליכה במדבר ומתן תורה, אשר מאירועים אלה יצמח ויתלכד העם -

דוֹקָא או נצטווה העם לשבת איש איש עם משפחתו בביתו – "שה לבית אבות שה לבית" * – ולקיים את מצות ה' באכילת הקרבן בצוותא ובסיפור נפלאות ה' עד עתה ובגאולה הקרובה, לשם ליכוד המשפחה סביב לערכים המשותפים ולגורל המשותף. "בבית אחד יאכל לא תוציאו מן הבית" – מהמשפחה, מהחבורה. אמרו חז"ל "אין יחיד נמנה על הפסח". וכן דרשו במכילתא (בא. ג. יז) "שה לבית אבות: אין לבית אבות אלא למשפחות, שנאמר למשפחותם לבית אבותם".

כפי שמסופר ע"י חז"ל קיים העם בלילה הזה שתי מצוות הקשורות לדם. וכן דרשו בשמות רבה (פי"ט – ה) על הפסוק ביחזקאל (טז: ו) "ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך. ואמר לך בדמיך חיי, ואמר לך בדמיך חיי – חיי בדם פסח, חיי בדם מילה". מצות המילה הריהי אקט של הכנסה לבריתו של אברהם אבינו, והכנסה לכלל ישראל. בשעה גורלית זו של היציאה מעבדות לחירות הונחו למעשה היסודות של עם ה'.

א. יצירת העם, ייחודו ואיחודו בדם המילה של כל הזכרים, ע"י הכנסה לברית; על תוכנה ההיסטורי, על משמעותה הייעודית, ועם האחריות הכבירה אשר היא מטילה על כתפי כל באיה.

ב. השתתת יחידה חברתית גדולה זו על יסוד יחידה קטנה יותר, היא המשפחה. ללמדך שאבני הבנין של עם מלוכד ומאוחד, אשר בעתיד יידרש למלא את הגדול שבייעודים, להיות נציגי ה' בעולם כממלכת כהנים וגוי קדוש, הינן משפחות בריאות, מאוחדות ומהזוקות.

והיה אם האבנים חזקות – הבנין המפואר יעמוד לעד. ולא – הרי שיקרוס תחתיו. עם ישראל היה עם של עבדים. מאז היותו לעם לא הכיר מציאות אחרת של בני-חורין, עצם התהוותו לעם היא בתוך עבדות מצריים, והוא מכוּנה "עם" לראשונה ע"י המשעבד הראשי. והרי אחת מתכונות האופי היסודיות של עבד היא האנוכיות, הדאגה לעורו העצמי, בבחינת "אני ואפסי עוד". מכח השעבוד והצרות כל מחשבותיו ומעיינותיו נתונות לצרותיו הפרטיות ולהצללת גופו, וקשה לו מאד בתוך עבדותו ליישם רעיונות של חסד וטובת הזולת * * . "והנה שני אנשים עברים נצים, ויאמר לרשע למה תכה רעך". (ויש להניח ששני המקרים אשר ראה משה בצאתו אל עמו מצרים את מצבו הכללי ולא רק מקרים פרטיים) הכאת המצרי את העברי מחד, והמריבה שבין שני העברים מאידך הנובעת בעצם מהמצב המסומל במקרה הראשון) וכן גם תוכיח ההתנהגות הקטנונית של העם אשר לא מסוגל לשמוע על שום רעיון נשגב של אלוקות וגאולה ברגע שרעיון זה מביא לפי שעה להכבדת השעבוד. וכל זה "מקוצר רוח ומעבודה קשה". (ואף בהלכה עבד כנעני אינו נושא אשה, ואינו בונה בית, אלא מותר בשפחות והבנים לאדונו).

אם כן כיצד ניתן להקים מתוך עם זה, שהפירווד והאנוכיות שולטים בו, עם נבחר שצריך להיות מגובש ומלוכד לשם הגשמת תכליתו הנשגבה? עם אשר תכונותיו היסודיות צריכות להיות החסד, הדאגה לזולת, והערבות ההדדית. תהליך יצירת העם מתחיל מיד עם היציאה משעבוד, בעצם הלילה הזה. תחילה יש ליצור מודעות ראשונית אצל הפרט לאנשים הקרובים הסובבים אותו. האדם אינו לבד. ישנם אנשים מסביבו אשר הוא זקוק להם, והם לו. אם כן ראשית חכמה יש לחזק את התא החברתית

* וע' בפירושו של הרש"ר הירש לפסוק זה.

** וע' פסחים דף קיג ע"ב דלא כן. ונראה שאין המדובר שם על מידת חסד אמיתית אלא על התאגדות כלפי חוץ.

הראשוני אשר האדם בא במגע איתו – הוא המשפחה. פרטים מתלכדים ומתגבשים כידרע ע"י חיות משותפות, וע"י ייעוד משותף. תודעת הכלל שורשיה בעבר ועתיד משותף, מלבד ההווה. ולכך בא ליל השימורים הראשון ערב היציאה ממצריים. רק אחרי יצירת תודעת כלל במישור המשפחתי, ניתן לעבור לגיבוש מסגרות גדולות יותר של בית אב שבט ועם*.

תחילת התהליך זה אנו רואים בלילה זה, וסופו הגמור הוא רק באחרית הימים כדברי הנביא: "...ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ, ומלך אחד יהיה לכלם למלך, ולא יהיו עוד לשני גוים..." (יחזקאל לו: כב).

מי שמעיין בפרשה יראה שלא רק מצות פסח באה להדגיש את הרעיון של חשיבות המשפחה בבנין העם. במכה האחרונה והמכרעת מכה ה' את בכורות מצריים, כך שכל משפחה ומשפחה במצריים מאבדת את אחד מעמודיה היסודיים, ומכה זו ממוטטת את העם כולו באופן סופי. "ותהי צעקה גדולה במצרים כי אין בית אשר אין שם מת". "חבורה ומשפחה דומין לכיפת אבנים. אם נוטל ממנה אבן אחת כולה מתרועעת" (ב"ר פר' ו'). בד בבד ממש עם התמוטטות העם המצרי כתוצאה מפגיעה קשה ביסודותיו, קם וצומח העם היהודי מבור תחתיות, כתוצאה מחיזוק יסודותיו הוא, והכל באותו לילה ממש, בבחינת "מוריש ומעשיר, משפיל אף מרומם".

ולפי זה יבואר מדוע נבחר דווקא השם "פסח" לחג זה, כאשר לכאורה נקודה זו של פסיחת המלאך המשחית על בתי ישראל במכת הבכורות, היא שולית לחלוטין למאורע הגדול של היציאה משעבוד לחירות. "ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל במצריים בנוגפו את מצרים, ואת בתינו הציל" (שמות יב: כז). אלא היא גופא: עצם התהליך של יציאה מעבדות לחירות אמיתית, טמון בנקודה זו של "ואת בתינו הציל", שרק ע"י כך שבתי ישראל נצלו וניבנו, נתאפשרה בניית עם בריא, מגובש, ובן-חורין.

שנינו בירושלמי, פסחים: "כשם שפסח מצרים אינו כשר אלא למשפחה אף פסח דורות". ואכן גם בתורה אנו עדים לאופי המשפחתי שהתורה רוצה להנחיל לפסח לדורות, עם ענין שאלת הכן ותשובת האב, הנשנה ארבע פעמים, אשר מצותן בעצם ליל הסדר. ועד היום הזה נשאר פסח כחג האוסף את כל המשפחה יחדיו ומלכדה, לשם יצירת אבני הבנין היסודיות שמהן ייבנה העם כולו. והרי הוכחנו בזה שאופי זה מעוגן במקראות עצמם והוא התוכן המרכזי של החג, כפי שהוא מבוטא בפסח מצרים דאז, ובמצוות התורה בפסח לדורות.

* ניתן לעקוב אחר התהליך הארוך של התגבשות המסגרות בעם ישראל, הן במדבר בהתארגנויות שונות, בין לחיוב ובין לשלילה, כמו בקריעת ים סוף, חטא העגל, קרח ועדתו ועוד. וכן כדאיתא בתענית דף ל ע"ב שרק בדור של בנות צלפחד הותרו השבטים לכרא זה בזה.